

Milli Mücadele’de Stratejik Bir Merkez: Eskişehir

A Strategic Center in the Turkish War of Independence: Eskişehir

Murat KAYA¹

Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir, Türkiye.

Bu çalışma 7-8 Ekim 2023 tarihlerinde düzenlenen “Cumhuriyetin 100. Yılı Anısına Çağlar Boyunca Eskişehir” sempozyumunda sözlü olarak sunulmuştur.

This study was presented orally at the symposium “Eskişehir Through the Ages in Commemoration of the 100th Anniversary of the Republic,” held on October 7-8, 2023.

Geliş Tarihi/Received 20.10.2025
Kabul Tarihi/Accepted 21.11.2025
Yayın Tarihi/Publication 01.12.2025
Date

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Murat KAYA

E-mail: murat_k@anadolu.edu.tr

Cite this article: Kaya, M. (2025). A Strategic Center in the Turkish War of Independence: Eskişehir. *Journal of Atatürk*, 14(2), 58-71.

Atıf: Kaya, M., (2025). Milli Mücadele’de Stratejik Bir Merkez: Eskişehir. *Atatürk Dergisi*, 14(2), 58-71.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Osmanlı Devleti’nin Cihan Harbi’nden yenilgiyle ayrılması Anadolu’nun dört bir yanını olduğu gibi Eskişehir’i de etkiledi. Mondros Mütarekesi hükümleri uyarınca İngilizler 22 Ocak 1919 tarihinde Eskişehir’i işgal etti. Eskişehirli bu dönemde ülkenin içinde bulunduğu durumu yakından takip ediyordu. Ülkenin hızla işgal edilmesi Eskişehir halkının milli duygularının artmasına neden oluyordu. 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir’in işgal edilmesinin ardından Odunpazarı’nda düzenlenen protesto mitingi Eskişehirlilerin milli duygularının dışavurumunun ilk ve en önemli örneklerinden birisi oldu. Eskişehirlilerin vatansever duyguları şehirdeki Kuva-yı Milliye’nin gücünü artırıyordu. Bu güç sayesinde 423 gün devam eden şehirdeki İngiliz işgali sona erdi. Fakat Yunan ordusunun Anadolu’nun içlerine doğru ilerlemesi Eskişehir’i savaşın içine çekiyordu. Türk ve Yunan ordusunun en büyük çatışmaları Eskişehir ve çevresinde yaşandı. İnönü savaşlarında (6-10 Ocak 1921 ve 23-31 Mart 1921) muvaffak olan güç Türk ordusuydu. Kütahya-Eskişehir savaşlarında (10-24 Temmuz 1921) ise galip gelen taraf Yunan ordusu oldu. Türk ordusu bu yenilginin ardından Eskişehir’den geri çekildi ve Eskişehir halkı için bu sefer Yunan işgali günleri başladı. Büyük Taarruz’a kadar Eskişehir’de Yunan egemenliği devam etti. Bu çalışmada Milli Mücadele yıllarında iki defa işgale uğrayan Eskişehir’in durumu genel hatları değerlendirilerek, Eskişehir’in Milli Mücadele’deki stratejik konumu ortaya koymak hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Kuva-yı Milliye, Eskişehir

ABSTRACT

The Ottoman Empire’s defeat in the First World War affected Eskişehir, as it did the whole of Anatolia. Under the Armistice of Mondros, British forces occupied Eskişehir on 22 January 1919. The residents of Eskişehir closely followed national developments during this period. The rapid spread of the occupation heightened national sentiment in the city. Following the occupation of İzmir on 15 May 1919, a protest meeting held in Odunpazarı constituted one of the earliest and most significant expressions of these sentiments. The patriotism of Eskişehir’s residents strengthened the National Forces in the city, and this strength contributed to ending the British occupation of Eskişehir, which lasted 423 days. However, the Greek army’s advance into the interior drew Eskişehir into the war. Some important battles between the Turkish and Greek armies took place in and around Eskişehir. In the İnönü Battles, the advantage lay with the Turkish army, while in the Battles of Kütahya and Eskişehir the advantage shifted to the Greek army. Following this setback, Turkish forces withdrew from Eskişehir, and a new period of occupation began, this time by Greek forces. Greek control continued until the Great Offensive. This study aims to outline Eskişehir’s strategic position in the Turkish War of Independence by evaluating, in broad terms, the city’s experience of two successive occupations.

Keywords: Turkish War of Independence, National Forces, Eskişehir

Giriş

XX. yüzyılın ilk çeyreği Osmanlı Devleti için savaşlar ve yıkım dönemidir. Arka arkaya patlak veren Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve Cihan Harbi'yle birlikte imparatorluğun sınırları günden güne küçülürken, ülkenin yaşadığı sorunlar ve halkın sıkıntıları katlanarak artar. Şevket Süreyya Aydemir'in Cihan Harbi'yle ilgili yapmış olduğu şu değerlendirme Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu özetler niteliktedir (Aydemir, 1985, s. 13): "Osmanlı İmparatorluğu yorgundu. Yenikti, tükenmişti. Tarihi ömrünü artık tamamlamak üzereydi. Zamanın çarkları, onun kitabını dürmek için işliyordu. Ve şimdi bilinen şudur ki bu devlet daha Birinci Dünya Harbi'ne girdiği gün yenilmişti." Tüm bunlara rağmen imparatorluk biraz da yitirilen toprakları geri elde edebilmek amacıyla Cihan Harbi'ne sokuldu. Bu savaş imparatorluğun son savaşı oldu ve savaşın sonunda 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı İmparatorluğu bir tasfiye sürecine girdi.

Osmanlı Devleti'nin Cihan Harbi'nde yer alması bütün ülkeyi olduğu gibi Eskişehir'i de olumsuz etkiledi. Eskişehir coğrafi olarak Cihan Harbi'nin yaşandığı yerlere uzaktı. Fakat buna rağmen Eskişehirli savaştan bütün olumsuzluklarını derinden hissediyor ve savaşın beraberinde getirdiği sorunlar onları doğrudan etkiliyordu. Eskişehir'de savaş cereyan etmemiş olmakla birlikte Eskişehirli ateş çemberinin dışında kalmamıştı. Sadece Çanakkale cephesinde şehit düşen Eskişehirli sayısı 800'den fazlaydı. Diğer cephele de göz önünde bulundurulduğunda çok sayıda Eskişehirlinin savaşın doğrudan içerisinde yer aldığı görülmektedir.

Osmanlı toplumu uzun yıllardır süren savaşlardan bezmiş durumdaydı. Bu nedenle Cihan Harbi'nin sona ermesi kamuoyunda başlangıçta büyük bir rahatlamaya neden oldu. Rauf Orbay Mondros Mütarekesi'nin ardından içinde bulunulan durumdan öylesine memnundu ki "devletimizin bağımsızlığı, milletimizin gururu tamamıyla kurtarılmıştır. Sizi temin ederim ki, İstanbul'umuza tek bir düşman askeri çıkmayacaktır" cümlesini kurabilmişti (Alkan, 2021). Gazetelerde çıkan yazılarda "...artık Türkler ve bütün cihan için şimdilik uzun müddet bir harbin vukua geleceğine ihtimal verilemez" gibi ifadelerle sıklıkla rastlanıyordu (Anadolu, 29 Teşrinisani 1334). Kamuoyunun rahatlamasına neden olan gelişme Mondros Mütarekesi'nin imzalanmış olmasıydı. Ancak bu antlaşma savaşı sonlandıracak değil, yeni bir savaşı fitilleyecek bir içeriğe sahipti. Eskişehir stratejik konumu itibarıyla bu yeni savaşın tam merkezinde yer alacaktı.

Mondros Mütarekesi'nin yedinci maddesiyle İtilaf Devletleri "kendi güvenliklerini tehdit edecek bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme

hakrı" elde etmişlerdi (Soysal, 2000, s. 12). Antlaşmada geçen "herhangi bir stratejik nokta" ifadesinin ucu açıktır. Burada geçen "stratejik nokta" ifadesi muğlak olmakla birlikte XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yıldızı parlayan Eskişehir'i de işaret ettiği muhakkaktır. Eskişehir sahip olduğu cer atölyesi ve demiryolu istasyonu ile Anadolu'nun stratejik kapısı niteliğindeydi. İstanbul-Eskişehir tren seferlerinin başladığı 1892 yılından itibaren demiryolculuğun önemli bir merkezi oldu (Güneş vd., 2007, s. 95). Aynı antlaşmanın 15. maddesinde ülkedeki bütün demiryollarının İtilaf Devletleri tarafından kullanılmasının önünün açılmış olması da Eskişehir'i doğrudan ilgilendiriyordu (Soysal, 2000, s. 13). İtilaf Devletleri'nin Anadolu içlerine ilerleyebilmesi ancak bu merkezin kontrol altında tutulmasıyla mümkün olabilecekti.

Mondros Ateşkes Antlaşması kamuoyunun barışa olan hasretinden dolayı bir umut ışığı olarak görülse de kısa süre içerisinde savaş çanları yeniden çalmaya başladı. Şevket Süreyya Aydemir o günlerdeki umutsuzluğu şu sözlerle ifade eder (Aydemir, 2011, s. 305): "Osmanlı Devleti bir harbe katılmıştır. Bu harpte, maddi manevi bütün dayanakları tükenmiştir. Harbi kaybetmiştir. Ordular dağılmıştır. Kaleler, tersaneler düşman eline geçmektedir. Düşman orduları vatanın bağrına yayılmak üzeredir. İstanbul sularına, padişahın sarayının önüne saf saf düşman zırhlıları dizilecektir. Her şey bitmiştir." Mondros Ateşkes Antlaşması Osmanlı Devleti için kelimenin tam anlamıyla her şeyin bittiği bir antlaşmadır. Bu antlaşmadan hemen sonra ülke toprakları işgal edilmeye başlandı. 1918 yılının Kasım ayında Musul'la başlayan işgaller kısa sürede İskenderun, Kilis, Antakya, Tarsus, Adana ve yurdun farklı yerlerine yayıldı. 22 Ocak 1919 tarihindeyse işgal sırası artık Eskişehir'e gelmişti.

İngiliz İşgalinde Eskişehir

Osmanlı topraklarına sömürgeci ülkelerin sermaye gücünün girmesinde fabrikaların kurulması, demiryollarının inşa edilmesi, madenlerin çıkarılması birer araç olarak kullanılmıştır (Kurmuş, 1974, s. 14). Özellikle demiryollarının elde tutulması her zaman son derece önemli görülmüştür. İngiltere işgal ettiği topraklardaki demiryolu hatlarını elinde tutmaya büyük önem vermektedir. Bunun bir yansıması olarak İngilizler, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu demiryolları üzerinde mutlak hakimiyet kurma amacına sahipti. Mondros Mütarekesi'nin Osmanlı Devleti'ndeki bütün demiryollarını İtilaf Devletleri'nin denetimi altına alınmasını öngören on beşinci maddesi bu amaçlarını gerçekleştirebilmeleri adına hukuki bir dayanak oluşturmuştu (Soysal, 2000, s. 13). İngiltere, Anadolu'nun içlerine egemen olabilmek amacıyla 18 Ocak 1919 tarihinde Osmanlı Devleti'nin önemli demiryolu istasyonlarının bulunduğu şehirlere askeri

birlikler gönderdi. İngilizlerin önem verdiği ve kontrol altında tutmak istediği merkezlerin birisi de Eskişehir'di. 22 Ocak 1919 tarihinde Eskişehir tren istasyonu İngiliz askerleri tarafından işgal edildi. Eskişehir istasyonunu işgal eden 200 kişilik İngiliz birliği istasyonun hemen karşısında bulunan Fransız Asompsiyonistlere ait atıl durumdaki Fransız kolejine konuşlandı (K. Yakut, 2022, s. 7).

İngilizler, İstanbul'u kontrol altına aldıktan sonra Eskişehir gibi stratejik açıdan önemli bir şehri işgal ederken bu bölgeyi askeri bir üs olarak kullanmayı amaçlıyordu. Eskişehir'e hâkim olmak; Kütahya, Afyon ve Konya'yı kontrol altında tutmayı çok kolay hale getirecekti. Zaman içerisinde İngiliz askerleri Eskişehir üzerinden Kütahya, Afyon ve Konya'ya sevk edildi (Yıldırım, 1998, s. 20).

1919 yılının Mayıs ayının ortalarına doğru İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgal edileceği söylentileri kulaktan kulağa yayılmaya başladı. İzmirli bu söylentilerin doğru olduğunu öğrendikten sonra hızla harekete geçerek 14 Mayıs'ı 15 Mayıs'a bağlayan gece Maşatlık'ta büyük bir protesto mitingi düzenledi (Kaya, 2022, s. 50-54). Bu miting Milli Mücadele döneminde halktaki milli bilinci artıracak mitinglerin öncüsü niteliğindeydi. Mitingi örgütleyen Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi yurdun dört bir yanına seslenerek işgallere tepki gösterme çağrısı yaptı.

İzmir'de düzenlenen Maşatlık mitingi Yunan işgalini önlemek için yeterli olmadı. 15 Mayıs sabahı Yunan askerleri İzmir'i işgal etti. İzmir sokaklarında "Yaşasın Yunanlılar, gebersin Müslümanlar" sesleri yankılanıyordu (Güçlü, 2011, s. 70). İşgalin bir gün sonrasında Mustafa Kemal Paşa, kurtuluş meşalesini yakmak üzere Samsun'a doğru yola çıktı. İşgal haberinin hızla yayılmasının ardından Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi'nin yapmış olduğu çağrının etkisiyle ülkenin dört bir yanında protesto mitingleri düzenlendi. Eskişehir halkı bu çağrıya kayıtsız kalmayarak, 17 Mayıs 1919 tarihinde Odunpazarı'nda miting düzenledi. On bini aşkın Eskişehirli bu mitinge katıldı (Memleket, 19 Mayıs 1919; İleri, 19 Mayıs 1919, Zaman, 19 Mayıs 1919). Eskişehir'in 1927 yılındaki nüfusunun bile 81.759 olduğu (Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1929, s. VIII) göz önünde bulundurulduğunda, mitinge katılım oranının son derece yüksek olduğu görülmektedir. Mitingin ardından kamuoyuna duyurulan bildiride İzmir'in haksız bir işgale uğradığı ve İzmir'in Yunanistan'a terk edilemeyeceği vurgulanarak halk direnişe çağrıldı. İtilaf Devletleri'ne ise adeta ultimatoma niteliği taşıyan şu sözlerle seslenildi (Güneş vd., 2007, s. 152): "İnsanlığı mesut bir geleceğe ulaştırmak isteyenler iki yüz seneden beri elim ve kanlı maceralarıyla büyük bir insan kitlesinin mezarını hazırlamış olan yakın doğunun meselesini, doğuluların da kabul ve hoşnutluğunu celb edecek bir tarzda halini arzu ediyorsa, İzmir'in meşru

sahipleri olan Türklere vermekte bir an bile tereddüt etmemelidirler. Ancak bu sayede Cemiyet-i Akvam'ın nüfuz ve teşkilatı baki kalabilir."

Odunpazarı mitingi sırasında Darülmualimin öğretmenlerinden Murat Bey'in yaptığı konuşma Eskişehirlilerin vatanseverliğini ve İzmir'in önemini gözler önüne sermektedir (Güneş vd., 2007, s. 154): "Ah! İzmir, sen pek güzelsin, bir anda binlerce aşığı sarartacak, eritecek, süzgün bakışlara maliksin, sen bizim maşukamız, sen bizim ruhumuz, kalbimizsin. Ah! İzmir, biz sensiz yaşayamayız... Senden binlerce fersah uzaklarda bulunduğumuz halde, kalplerimizin senin için nasıl titrediğini, senin için nasıl ağladığını görüyorsun. Bizden ayrılma. Biz senin altı yüz seneden beri pek sadık ve vefakâr aşığıyız. Bizi terk etme Sevgili İzmir! Biz senin bir genç kız kalbi kadar sıcak ve munis havanı teneffüs ettik, güzel kokulu portakallarını, turfanda meyvalarını, tatlı incir ve üzümlelerini tattık, senden ayrılamayız. Ah! Sevgili İzmir bizi terk etme!"

Murat Bey'in yapmış olduğu bu konuşmayı sadece romantik bir söylem ya da basit bir İzmir güzellemesi olarak değerlendirmek yeterli değildir. Çalışmanın giriş bölümünde belirtildiği üzere İzmir'den önce fiili olarak işgal edilen birçok yer olmuştur. Ancak İzmir'in işgali, toplumda çok daha sert tepkilere neden oldu. Toplumdaki bu büyük tepkinin temel nedeni işgallerin geçici değil kalıcı olduğuna dair bir kanı oluşmasıydı. Ayrıca işgalci gücün Yunanistan olması, tepkinin boyutunu daha da artırdı. Kısa bir süre öncesine kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nin en önemli şehirlerinden birisini ele geçirmiş olmasını kabullenmek kolay olmadı. Kamuoyundaki Yunanistan tepkisinin en güzel örneklerinden birisi İzmir işgal edilmeden önce Duygu gazetesinde çıkan bir yazıdır. Bu yazıda Yunan bayrağı kastedilerek; "O bayrağı gördüğümüz zaman gözlerimizde şimşekler, beynimizde yıldırımlar, ruhumuzda volkanlar kaynıyor, ve o bayrağın bugün hâkim bulunduğu yerlerde ölen, mahvolan binlerce din kardeşlerimiz, yıkılan, türap olan binlerce islam hânümânı kanlı bir manzara-i dil-süz hâlinde gözlerimizin önünde tecelli ediyor. İşte o bayraklar bizde bu hatıratı uyandırdığı için onları sevmiyoruz ve sevmeyeceğiz!" denilmektedir (Duygu, 10 Mayıs 1919; Kaya, 2024, s. 63). 15 Mayıs 1919 tarihinden itibaren İzmir Türkler için adeta bir Kızıl Elma'ya dönüştü. "Kızıl Elma", Türk siyasi ve kültürel hafızasında ulaşılması arzulanan nihai hedefi simgeleyen bir ülküdür. İzmir'i kurtarma ülküsü, Türk Kurtuluş Savaşı'nda ordunun savaşma azmini, halkın destek gücünü artıran bir unsur haline geldi.

17 Mayıs 1919 tarihinde gerçekleştirilen Odunpazarı mitingi Fransız subaylar tarafından da dikkatlice takip edilmiştir. Fransız Yüksek Komiseri tarafından görevlendirilen ve mitingi takip eden bir subay anılarında 17

Mayıs gününü “Eskişehir’de bütün gün çok heyecanlı ve şiddetli nümayişler yapıldı, bütün mağazalar kapatıldı ve askerlerin hepsi kışlalara tıkıldı.” sözleriyle anlatmıştır (Aykanat, 2022, s. 81).

İstanbul basını Odunpazarı mitingine sütunlarında yer verdi. İleri gazetesi mitingle ilgili okurlarını şu kısa haberle bilgilendirdi (İleri, 19 Mayıs 1919): “Eskişehir’de evvelki gün büyük bir miting akd edilmiş ve yirmi dört saat müddetle alamet-i matem olarak dükkanlar kapanmıştır. Lazım gelen yerlere müteaddid protesto telgrafları çekilmiştir.” Tasvir-i Efkâr’da çıkan kısa haberde Müslüman ahalinin galeyan içerisinde olduğu vurgulandı (Tasvir-i Efkâr, 19 Mayıs 1919). Memleket ve Zaman gazeteleri aynı içeriği kullanarak mitingle ilgili şu bilgileri verdi (Memleket, 19 Mayıs 1919; Zaman, 19 Mayıs 1919): “Bugün İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali münasebetiyle muazzam bir miting yapılmış ve yirmi dört saat müddetle matem-i milli ilan edilerek bilimum müessesat kapanmıştır. Müteaddid hatipler irad-ı nutuk ederek teessürat-ı umumiye-yi milliyeye tercüman olmuştur. On bini mütecaviz vatandaş hükümete ve İngiltere Mütareke Kontrol Zabıtine giderek yirminci asr-ı medeniyetinin bu naşenide haksızlığını hiçbir suretle kabul etmeyeceklerini beyan etmişlerdir. Ahali ve mülhakat-ı liva hal-i galeyandadır. İzmir’in işgalini protesto etmek üzere hazirundan mezuniyet alan miting heyeti Lordlar Kamarası’na, Amerika Kongresi’ne, Mösyö Wilson’a çektiği telgrafnamelerde siyasi prensipleriyle tezaat-ı tam teşkil mukarrerat-ı ahirenin Türk mefkure-yi milliesince şayan-ı kabul olmadığını bilhassa kaydetmiştir.”

İstanbul gazetelerinin mitingle ilgili ortak bir dile sahip olması, aynı haber kaynağını kullanmalarından kaynaklanmış olmalıdır. Aktardığımız haber mitingle ilgili pek çok önemli detayı içinde barındırmaktadır. Mitingin katılımcı sayısının on binin üzerinde olması Eskişehir halkının büyük bir kısmının o gün orada işgali protesto etmek için bir araya geldiğini göstermektedir. Vatandaşların hükümet binasıyla birlikte İngiltere Mütareke Kontrol Zabiti’ne şikâyetle gitmiş olması, İngiliz işgal güçlerinin kentteki etki gücünü göstermekte olup İngiliz işgalinin demiryollarını denetlemekle sınırlı olmadığını kanıtlar niteliktedir. Miting heyetinin sesini İngiltere’ye ve Amerika’ya duyurmaya çaba göstermesi ve bunu yaparken de mitinge katılan kişilerin onayını alması milli iradenin yereldeki bir yansımasıdır.

İzmir’in işgalinin ardından düzenlenen mitinglerin etki gücünün farkında olan Mustafa Kemal Paşa, bu mitinglerin devam etmesini istiyordu. 28 Mayıs 1919 tarihinde kendisine bağlı bölgelere ve civardaki diğer yerlerin mutasarrıflarına “...büyük ve heyecanlı mitingler yaparak millî gösteride bulunulması ve bunun bütün bağlı olan yerlere yayılmasına ve bütün İtilaf devletleri temsilcileri ile Osmanlı Hükümetine etkili telgraflar verilmesi ve yabancı

olan yerlerde yabancılara da özel etkiler yapılmakla beraber millî gösterilerde adap ve sükûnetin fevkalade korunması ve Hristiyan halka karşı bir sataşma, gösteri ve düşmanca tavırlar alınmaması” çağrısında bulundu (Yazıcı, 2015, s. 8). Mustafa Kemal Paşa, Anadolu’nun dört bir yanında mitingler yapılmasını talep ederken, hükümet İstanbul’da miting yapılmasını yasaklamıştı. Havza Genelgesi’yle aynı tarihte Eskişehir mutasarrıfı Mehmed Sami Bey Dahiliye nezaretine “pek aceledir” notuyla bir yazı yazarak “Vaziyet-i umumiye hakkında Mayıs’ın otuzuncu Cuma günü miting akdi için ruhsat isteniliyor. Dersaadet’deki mitinglerin resmen men edildiğine göre mezuniyet verilip verilmeyeceği müstezindir.” sözleriyle Eskişehir’de yeni bir miting için izin talebinde bulundu (BOA., DH. ŞFR., 632/62). Bu yazışma 30 Mayıs tarihinde Eskişehir’de yeni bir miting düzenlenmek istendiğini göstermektedir. Dahiliye Nezareti 29 Mayıs 1919 tarihinde kendisine yapılan başvuruyu cevapladı ve “Asayiş haledâr etmemek şartıyla bu gibi tezahürât-ı milliyeye müsaade edilmesi muvâfıktır.” yanıtını verdi (BOA., DH.KMS., 53/13). Bu sözler 30 Mayıs tarihinde Eskişehir’de miting düzenlenmesi için iznin çıktığını göstermektedir. Fakat eldeki mevcut bilgiler mitingin düzenlenip düzenlenmediğine dair kesin bir yargıya varmak için yeterli değildir.

15 Haziran 1919 tarihli İstanbul gazetelerinin bazılarında 7 Haziran’da Eskişehir’de bir miting düzenlendiğine dair haber yer almıştır (Alemdâr, 15 Haziran 1919; İleri, 15 Haziran 1919; Tasvir-i Efkâr, 15 Haziran 1919; Zaman, 15 Haziran 1919; Memleket, 15 Haziran 1919; Vakıf, 15 Haziran 1919). Bu haberler akla ilk olarak 30 Mayıs’ta düzenlenmek üzere izin alınan mitingin gecikmeli olarak yapıldığını getirmektedir. Fakat gazetelerde ikinci mitingle ilgili çıkan haberler; 17 Mayıs 1919 tarihli Odunpazarı mitingiyile ilgili olarak 19 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul gazetelerinde çıkan haberlerle birebir aynı içeriğe sahiptir. Bu durum düzenlenen miting için, önceki mitingle ilgili bilgiler kullanılarak haber yapılmış olma ihtimaliyle birlikte, mitingin düzenlenmemiş ve İstanbul basınına geç ulaşan bir bilginin yeni bir haber zannedilmesiyle ortaya çıkmış olabilir. 17 Mayıs ve 7 Haziran mitingleriyle ilgili İstanbul basınında çıkan haberlerin aynı içeriğe sahip olması iki değil tek bir miting düzenlenmiş olabileceği ihtimalini düşündürmektedir.

Mitingin yanı sıra Eskişehirli İtilaf Devletleri’ne çeşitli protesto kartları gönderdiler. 18 Haziran 1919 tarihinde Eskişehir’den “mağdur bir müslüman tüccarandan yumurtacı Mehmet Feyzi” imzasıyla Paris’e gönderilen bir protesto kartında “Türk ve Müslüman olmak hissiyatıyla İzmir’imize Yunan tarafından yapılan feci işgali insanîyet namına protesto ediyor ve muazzam İtilaf devletlerinden hukuk-u meşrumuzun müdafaasını temenni ederiz.”

denilmiştir¹. Aynı içeriğe sahip bir başka kart “Eskişehir’in Paşa Mahallesinden Hacı Eminzâde Hasan” imzasıyla yine Paris’e gönderildi². Bu kartların Paris’e gönderilmesinin en önemli nedeni Paris Barış Konferansı’nın devam ediyor olmasıdır. Bu ve benzeri protesto kartları ve telgraflarla İtilaf Devletleri etkilenmeye çalışılmış ve Türklere karşı insaflı bir politika izlemelerini sağlamak hedeflenmiştir.

İzmir’in işgaline karşı düzenlenen Odunpazarı mitingi toplumsal tepkinin dışavurumuydu. Tepkiler sadece düzenlenen mitingle sınırlı kalmadı ve silahlı direniş gösterilmesi yolunda adım atıldı. Kaymakam Arif Bey ve bir grup asker Seyitgazi’de asker toplamaya çaba göstererek, İzmir’i düşman işgalinden kurtarmayı planladı (K. Yakut, 2022, s. 26). Osmanlı Hükümeti’nin yereldeki gücü olan Eskişehir mutasarrıflığı Yarbey Arif’i tutuklamak ve Kuva-yı Milliye’yi etkisiz hale getirmek istiyordu. Yarbey Arif Bey ve hükümet güçleri arasında çıkan çatışmada bir nefer hayatını kaybetti. Yarbey Arif Bey, Bayat’a gidip Egerlitepe yaylasına çıkarak Kuva-yı Milliye’yi örgütledi. Böylece Karakeçili Alayı’nın silahlı gücü ortaya çıkmış oldu (Sarıkoyuncu vd., 2002, s. 11). Kaymakam Arif Bey’le yerel jandarma birlikleri arasındaki çatışmadan kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’yle ilişkili yirmiyeye yakın kişi “asayiş bozmak ve çeteciliğe meyletmek” gerekçesiyle tutuklandı. Hakkı Behiç, Avukat Takiyüddin ve Eskişehir Çiftçi Bankası Müdür Vekili Kazım Bey tutuklananlar arasında yer alıyordu. Avukat Takiyüddin Bey İstanbul Divan-ı Harbi Örfisi’ne sevk edilirken, diğer tutuklular serbest bırakıldı. İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından görevlendirilen kişiler yapmış oldukları incelemelerde Kaymakam Arif Bey’in girişiminin münferit bir olay olduğunu tespit etti ve vaziyet-i umumiyenin “pek mükemmel” olduğunu vurguladı. Bunun üzerine Avukat Takiyüddin Bey de serbest bırakıldı. Yaşanan olayların ardından Mutasarrıf Mehmed Sami Bey görevden alındı (K. Yakut, 2022, ss. 27-28).

Eskişehir’de bulunan İngiliz askerleri arasında azımsanmayacak sayıda Hintli asker bulunuyordu. 27 Ağustos 1919 tarihinde yaklaşık 600 kişilik bir Hintli birliği Eskişehir’in güneydoğusuna yerleşti (Sarıkoyuncu vd., 2002, s. 7). İngiltere’nin işgal ettikleri bölgelerde, sömürgelerinden asker getirmeleri emperyalist ruha sahip olmalarının tipik bir göstergesiydi. İzmir’e Doğru gazetesinin Eskişehir gazetesinden naklettiği küçük bir habere göre İngilizler İstanbul’da bulunan Hintli Müslüman askerlerin isyan etme ihtimallerine karşı ellerindeki silahlara el koymuştur (Gökdemir, 2010, s. 268). Bu durum İngilizlerin Hintli Müslüman askerlere güven duymadığını göstermektedir.

İngilizler Eskişehir’e geldiklerinde demiryollarını denetleme maskesine saklanarak işgali küçük gösterme gayreti içerisine girmiştir. Ancak kısa sürede İngiliz askerleriyle Eskişehirliiler arasında sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Başlangıçta 200 olan işgalci İngiliz askeri sayısı 1919 yılının Eylül ayında 1000’e, 1920 yılının Mart ayında 2000’e ulaşacaktı (Yıldırım, 1998, s. 20). Bu sorunların hafızalarda en fazla yer edinenlerinden birisi İngiliz Zabıt olayıdır. Patrice adlı bir İngiliz askerin sarhoş olduktan sonra kadınlar pazarındaki kadınlara sarkıntılık yapması halkın büyük tepkisine neden olmuştur. Tepkiye neden olan bir başka olay ise Yüzbaşı Abdurrahman Efendi ve komutasındaki askerlerin selam vermedikleri gerekçesiyle Hintli askerler tarafından tutuklanmalarıdır (K. Yakut, 2022, s. 10; Koşlu, 2010a, s. 27).

Zaman içerisinde İngiliz askerlerinin Eskişehir’deki davranışları çok daha sertleşmiştir. Ali Fuat Paşa’nın askerlerinden birisi İngilizler tarafından ata bağlanarak kilometrelerce sürüklenmiştir. Ali Fuat Paşa’nın başka bir askeri ise Hintli bir nöbetçi askerin sorusuna yanıt vermediği için öldürülmüştür (Koşlu, 2010a, s. 31). Bütün bu örnekler İngiliz işgalinin sadece demiryollarını denetleme amacına sahip olmadığını gözler önüne sermektedir. İngiltere, Anadolu’ya tam olarak hâkim olmak için Eskişehir’i bir karargâh olarak görüyordu. Bu karargâh İngilizler için hem İstanbul’un güvenliğini sağlamak hem de Anadolu’daki milli direnişe set çekmek açısından stratejik bir öneme sahipti.

Ali Fuat Paşa’nın Eskişehir’deki Faaliyetleri

Ali Fuat Paşa 30 Haziran 1917 tarihinde XX. Kolordu komutanı olarak atanmıştı. O dönemde Suriye ve Filistin coğrafyalarında görev yapan bu kolordu, Cihan Harbi’nin ardından Anadolu’ya çekilerek Eskişehir’i de içine alan bir bölgede görev yapmaya başladı. Ali Fuat Paşa Mondros Mütarekesi sonrasında görev yaptığı bölgede halkın milli duygularını artırıcı faaliyetler sergiliyordu. Ordusunu çeşitli mintikalara ayırarak Eskişehir mintikasının başına 18 Ağustos 1919 tarihinde Eskişehir ahz-ı asker kalemi reisi Yarbey Atıf Bey’i atadı. Ali Fuat Paşa, Yarbey Atıf’tan milli direniş örgütlerinin kurulmasını istemişti. Atıf Bey, şehre hâkim tepelerde ordugâh kurarak Nizamiye Taburu ve Makineli Tüfek Bölüğü’yle İngilizlere karşı savunma tedbirleri aldı (Güneş vd., 2007, ss. 165-166). Onun bu çalışmaları hem işbirlikçi Mutasarrıf Hilmi Bey’i hem de İngilizleri rahatsız etti. Bu rahatsızlığın bir sonucu olarak 29 Ağustos 1919 tarihinde Harbiye Nezareti Ali Fuat Paşa’yı görevden almak istese de, kendisi “milli davamıza sadakatle hizmet edecek hamiyetli bir zat” gelene kadar görevini

¹ Dr. Nejat Yentürk’ün koleksiyonunda yer alan bu kart İzmir’in düşman işgalinden kurtuluşunun 100. yılında Karşıyaka Belediyesi tarafından açılan “Ateş Çemberinde İzmir” sergisinde sergilenmiştir

² Yaşar Yastıkcı koleksiyonunda yer alan bu kart Tepebaşı Belediyesi tarafından açılan “Milli Mücadele’de Eskişehir ve 100. Yılında Eskişehir’in Kurtuluşu” sergisinde sergilenmiştir. Kartın görseli için bkz. K. Yakut, 2022, s. 24.

bırakmayacağını bildirdi (Cebesoy, 1953, ss. 154-155). İngiliz birlikleri 7 Eylül günü Atif Bey'i tutukladı (Sarıkoçuncu vd., 2002, s. 13). Atif Bey üç ay tutuklu kaldıktan sonra İstanbul dışına çıkmamak şartıyla serbest bırakıldı. Ali Fuat Paşa, Atif Bey'e karşı yapılanları "bir müstamlekede herhangi bir şahsa yapılan adi muamele" olarak görüyordu (Güneş vd., 2007, s. 165). Mustafa Kemal Paşa ise Nutuk isimli eserinde "Kuva-yı Milliye Komutanı olan bir kişinin kendini kolaylıkla düşman eline düşürmeyecek önlemleri almış olması gerekirdi. Bu konudaki dikkatsizlik ve önlemsizlik, kendisini kurtarmak için uzun süre üst üste girişimlerde bulunmamızı gerektirdi" sözleriyle Atif Bey'e serzenişte bulundu (Atatürk, 2010a, s. 227).

Atif Bey'in faaliyetlerine paralel olarak Ali Fuat Paşa'nın 1919 yılının Ağustos ayında hükümetle arasındaki gerginlik günden güne artmıştı. Eskişehir'e bir piyade taburuyla makineli tüfek bölüğü yollaması İngilizlerle arasındaki sorunu büyüttü. İngilizler Harbiye Nezareti nezdinde Eskişehir'e gelen birliklerin geri çekilmesi adına girişimlerde bulundu. Harbiye Nezareti, Eskişehir'deki birliklerin geri çekilmesini istemiş olsa da Ali Fuat Paşa bunu reddetti. Ali Fuat Paşa'ya göre İngilizler Eskişehir'de bulunan cephaneliği ele geçirmeyi amaçlıyordu. Harbiye Nezareti'nin isteğini yerine getirmemiş olması hoş karşılanmadı ve Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa Ali Fuat Paşa'yı İstanbul'a çağırdı. İstanbul'a gitmesi kendisi için bir tehdit olacağından bunu da kabul etmedi. Bu gelişmelerin ardından Kazım Karabekir'in deyişiyle "damdan düşercesine" bir tebliğle 28 Ağustos 1919 tarihinde XX. Kolordu komutanlığı görevinden alındı (Karabekir, 2022, s. 175). Mustafa Kemal Paşa Ali Fuat Paşa'ya telgraf çekerek "kumandayı katiyen terk buyurmayınız" dedi (Koçlu, 2010a, s. 71). XX. Kolordu komutanlığına atanan Ahmet Hulusi Paşa bu görevi üstlenmekten kaçındı. Bunun üzerine Kiraz Hamdi Paşa XX. Kolordu komutanlığına getirildi (Güneş vd., 2007, ss. 161-162).

Ali Fuat Paşa'nın görevden alınmış olması faaliyetlerini engellemek için yeterli olmadı. Mustafa Kemal Paşa'nın kumandayı terk etmeme buyruğunu yerine getirerek görevine devam etti. Çekmiş olduğu telgraflarda XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat imzasını kullanmayı sürdürdü. 9 Eylül 1919 tarihinde Sivas Kongresi'ne çektiği bir telgrafta Atif Bey'in tutuklanmasına değiniyordu. Ona göre İngilizlerin Eskişehir ve Afyonkarahisar'a yerleşmesi milli güçleri olumsuz etkileyecekti. Telgrafın sonlarında "Bu ahval karşısında Heyet-i Umumiye'nin temini selameti için buradan [Ankara'dan] mühim bir müfrezeyi de alarak Eskişehir'e hareket ediyorum. Oradaki tabur ve makineli tüfek bölüğünü alarak ve Eskişehir havalisindeki Kuva-yı Milliye'yi ve onun arzusunu ihsas edecek ve meseleyi mümkün olduğu kadar sulhen tesviye edeceğim" dedi. Onun bu mesajı, I. Eskişehir hareketinin ayak sesleriydi.

Mustafa Kemal Paşa aynı gün Ali Fuat Paşa'ya Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanlığı'na atandığını bildirdi (Koçlu, 2010a, ss. 104-105).

Kiraz Hamdi Paşa, Ali Fuat Paşa'nın hareketlerini yakından takip ediyordu. 300 süvari ve birkaç milisle birlikte Ankara'dan yola çıktıklarını İstanbul'a bildirdi. 13 Eylül 1919 tarihinde Ali Fuat Paşa Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Komutanı olarak Sivrihisar'a geldi. Fiili işgalin dokuzuncu ayına gelindiğinde İngilizler buradaki asker sayısını artırmıştı. İstanbul hükümetinin emrindeki hem askeri kanat hem de sivil yöneticiler işgalcilerle iş birliği içerisindeydi. Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey de bu dönemde Kuva-yı Milliye'yi önlemekle uğraşıyordu (Koçlu, 2010a, s. 107).

Sivas Kongresi'nde Eskişehir'i temsil edenlerden biri olan Hüseyin Bey, Tarık gazetesine verdiği mülakatta, kendilerinin ittihatçılıkla yakından uzaktan alakalarının olmadığını ve sadece vatan kaygısıyla hareket ettiklerini belirtmiştir (Tarık, 12 Teşrinievvel 1919). Hüseyin Bey, Sivas Kongresi boyunca yemek ihtiyacının karşılanması konusunda faaliyet gösterdi ve beyannamelerin basılması için maddi destek sağladı (Sayılır, 2025, ss. 242-243). Delegelerin Sivas'taki faaliyetlerine paralel olarak Ali Fuat Paşa Eskişehir'i Milli Kongre'ye bağlanmak için çaba gösteriyordu (Yıldırım, 1998, s. 46). Bunun mümkün olması için İngilizleri Eskişehir'den uzaklaştırmayı şart olarak görüyordu. Ali Fuat Paşa 13 Eylül'ü 14 Eylül'e bağlayan gece son planlarını yaptı ve gerekli hazırlıkları tamamladı. I. Eskişehir Harekâtı sırasında Eskişehir'in çevreyle iletişimini kesmek adına başta Balıklı Köprüsü olmak üzere stratejik noktalardaki köprüler işlevsiz kılındı. Ali Fuat Paşa'nın elde ettiği başarılar, Eskişehir mutasarrıfını ve hükümetin emrindeki bazı komutanları oldukça ürküttü. Ali Fuat Paşa, Eskişehir halkını Kuva-yı Milliye birliklerinin yanına çekmeyi hedefliyordu. Bu amaç doğrultusunda Eskişehir'deki idari amirlere telgraflar göndererek İstanbul'la iletişimini kesmeyen Eskişehir hükümetiyle iletişimin kesilmesini talep etti (Koçlu, 2022, s. 46). İstanbul Hükümeti ise yaşanan gelişmelerin ardından XX. Kolordu'yu lağvedip yerine Kiraz Hamdi Paşa komutasında Eskişehir merkezli V. Kolordu'yu kurdu. XX. Kolordu'ya bağlı askerlere on beş gün içerisinde V. Kolordu'ya katılmaları, aksi takdirde isyancı sayılacakları duyuruldu. Fakat subaylar Ali Fuat Paşa'ya bağlılıklarını sürdürdüler (Güneş vd., 2007, ss. 168-170). Bu durum Eskişehir ve çevresinde Kiraz Hamdi Paşa'nın değil Ali Fuat Paşa'nın otoritesinin olduğunu göstermektedir.

Ali Fuat Paşa 20 Eylül 1919 tarihinde bir beyanname yayınladı. Beyannamesinde Eskişehir'e kavgaya için değil, milletlerin kendi geleceğine hâkim olmaları esasına uyarak milletin sesini Padişaha ve medeni âleme duyurmak için geldiklerini belirtti. Kuva-yı Milliye'nin doğmasını mevcut kabinenin yanlış politikalarına bağladı. İtilaf Devletleri adına

Eskişehir’de bulunan İngilizlerden tamamen milli ve dahili olan bu meseleye karışmamalarını istedi (Yıldırım, 1998, ss. 53-54).

Beyannamenin yayınlandığı gün İtilaf Devletleri’nin Eskişehir Kumandanı Arthur Solly-Flood, Ali Fuat Paşa’ya kendisiyle görüşmek istediğini bildirdi (Sarıkoyuncu vd., 2002, s. 24). İkili arasında görüşmenin yapılacağı yerle ilgili anlaşma sağlanamadı. Ali Fuat Paşa bir tuzak ihtimaline karşı Eskişehir’e gidip Arthur Solly-Flood’la aynı vagona girmek istemiyordu. Arthur Solly-Flood’un ısrarı üzerine Eskişehir-Hamidiye yolu üzerinde Yenihan köyünde görüşmeyi kabul etti. 21 Eylül 1919 günü görüşme yapıldı. Görüşmede İngiliz heyeti, Eskişehir başta olmak üzere İngiliz askerinin bulunduğu yerlere Kuva-yı Milliye’nin girmemesini ve İstanbul-Bağdat demiryolu hattına dokunulmamasını istedi. İngiliz askerlerinin demiryolu hattından ayrılmayacağına dair güvence verdi. Ali Fuat Paşa ise kendi bölgesindeki demiryollarına herhangi bir müdahalede bulunulmayacağını söyledi. Ayrıca milli hareketin amacının İtilaf kuvvetleriyle çatışmak değil, İstanbul’daki hükümeti değiştirmek ve Eskişehir’de milli iradeye uymayan mutasarrıfın yerine güvenilir birinin getirilmesini sağlamak olduğunu anlattı. Ali Fuat Paşa görüşmeyle ilgili hemen Heyet-i Temsiliye’ye bilgi verdi (Cebesoy, 1953, ss. 212-213; K. Yakut, 2022, ss. 48-51).

9 Eylül 1919-6 Ekim 1919 tarihleri arasında gerçekleşen I. Eskişehir harekâtı, Eskişehir’in yabancı kuvvetlerden kurtarılıp, Sivas’tan yükselen Milli Kongre’ye bağlanması için atılan bir adımdır. İngiliz işgali sona ermemiş olsa da Ali Fuat Paşa’nın başarısıyla sonuçlanan bu hareketin ardından Eskişehir’de Kuva-yı Milliye hâkim olmuş ve Milli Kongre’ye bağlılık bildirilmiştir (Sarıkoyuncu vd., 2002, s. 37). I. Eskişehir harekâtı sırasında işbirlikçi tutumundan vazgeçmeyen Mutasarrıf Hilmi bir suikast sonucu hayatını kaybetmiştir.

Mutasarrıf Hilmi Bey’in Ölümü

Eskişehir’in Milli Mücadele tarihinin karanlık sayfalarını oluşturan Mutasarrıf Hilmi Bey 1871 yılında Serez’de doğdu. Doğduğu şehirde idadi eğitimini tamamladıktan sonra Bursa’da memuriyet hayatına başladı. Memurluk hayatı boyunca Osmanlı Devleti’nin pek çok bölgesinde görev yaptı. 1919 yılının Ağustos ayında Eskişehir Sancağı’na mutasarrıf olarak atandı. Mutasarrıf Hilmi Bey’in Eskişehir’de görev yaptığı günlerde, Anadolu’da ulusal bilinç hızla artıyordu. Erzurum Kongresi’nde alınan kararlar uygulanmaya başlanmış, Sivas Kongresi’nin hazırlıklarına hızla devam ediliyordu. Damat Ferit Paşa kendilerine bağlı olarak çalışan valilere, mutasarrıflara ve komutanlara direktifler vererek Anadolu’da hızla yükselen milliyetçi güçlerin engellenmesini istiyordu. Mutasarrıf Hilmi Bey

hükümetin istekleri doğrultusunda faaliyet göstererek Eskişehir’de milli güçlere yönelik baskı ve zulüm uyguluyordu. Özellikle Ali Fuat Paşa’nın faaliyetlerini engellemek için yoğun çaba gösteriyor ve Kuva-yı Milliye birliklerine karşı tehditler savuruyordu. Ali Fuat Paşa’nın günden güne güçlenmesi ve halk tarafından desteklenmesi onu daha saldırganlaştırıyordu. Milli güçleri bastırmak için iç çatışmayı bile göze alıyordu (Koşlu, 2010b, ss. 432-436). Mustafa Kemal Paşa ultimatoma niteliğindeki bir telgrafla Mutasarrıf Hilmi’ye seslendi (Sevim vd., 2006, ss. 78-79): “...bu telgrafı alır almaz sizin de bir milletin bireyi olmak üzere hemen milli isteğe bağlanmanızı ve milli kongre bildirimlerine uyarak, var olan hükümet ile bağlantılarınızı keserek, bütün işlerinizde Temsil Heyeti’ne başvurmanızı hatırlatırız. Aksi takdirde milli isteğe az bir zaman bile karşı koyamayacaksınız. Sizden milli isteğe uymanızı rica ederiz.”

Mustafa Kemal Paşa’nın telgrafı Mutasarrıf Hilmi Bey’in milli güçlere karşı tavrını değiştirmeye yetmedi. Hilmi Bey milli güçlerle uzlaşmak bir yana, milli güçleri durdurmak için işgalci İngiliz kuvvetlerinden faydalanılmasını dile getirdi. Fakat Eskişehir’de günden güne Sivas kongresinde alınan kararlar uygulanıyordu. Seyitgazi ve Çifteler’in de İstanbul’la ilişkilerini kesmeyen yöneticilerle bağlarını koparması Hilmi Bey’i iyice endişelendirdi (Koşlu, 2010b, s. 437).

Seyitgazi ve Çifteler örneklerinden görüldüğü üzere Mutasarrıf Hilmi Bey’in bütün çabalarına rağmen Eskişehir halkı milli güçlerin yanında yer alıyordu. Mutasarrıf, sahip olduğu siyasi güce güvenerek bu bölgelerdeki asi olarak tanımladığı kişilerin kendisine teslim edilmesini ya da öldürülmesini istedi. Fakat bölge halkı mutasarrıfın bu isteğini yerine getirmeyerek milli güçlere desteğini sürdürdü. Bunun üzerine Mutasarrıf Hilmi Bey Dahiliye Nezareti’ne başvuruda bulunup Eskişehir’de sıkıyönetim ilan etmek istedi. Mustafa Kemal Paşa, bu davranışlarından dolayı Mutasarrıf Hilmi’yi “hain Ferit Paşa hükümetinin hizmetkârı” olarak görüyordu (Sevim vd., 2006, ss. 98-99; Koşlu, 2010b, s. 438).

Mutasarrıf Hilmi Bey, Damat Ferit hükümetine oldukça yakın olmasına rağmen sıkıyönetim talebine bir türlü yanıt alamıyordu. Kuva-yı Milliyeçiler, mutasarrıfa iki seçenek sunarak ya Kongre’ye bağlanmasını ya da Eskişehir’den ayrılmasını talep ediyordu. Hilmi Bey ise Kuva-yı Milliye birliklerine karşı silah kullanmayı dahi göze alıyordu. Onun bu cüretkarlığı karşısında Ali Fuat Paşa’nın yanıtıysa “Kuva-yı Milliye’ye karşı en ufak bir tecavüzün, en ağır şekilde cezalandırılacağı” oldu. Hilmi Bey kanunda yetkisi olmamasına rağmen sıkıyönetim kararı aldı (Koşlu, 2022, ss. 52-53). 1 Ekim 1919 tarihinde Mutasarrıf Hilmi Eskişehir’de yaşananları anlatmak için İstanbul’a gitmek istedi. Dahiliye Nezareti olağanüstü bir dönem yaşandığına vurgu yaparak,

mutasarrıfın kentten ayrılmamasını istedi. 3 Ekim tarihinde Damat Ferit Hükümeti'nin istifasıyla birlikte mutasarrıflık görevinden alınmış olsa da Mutasarrıf Hilmi görevini sürdürmeye çalıştı (Sarıkoyuncu vd., 2002, s. 39). 4 Ekim 1919 tarihinde jandarma korumasında öğle yemeği için evine giderken Hükümet konağının yakınında Akarbaşı mevkiinde silahlı saldırıya uğrayarak kolundan ve bacağından ağır yaralandı. Yaralı olarak evine gitse de birkaç saat sonra hayatını kaybetti (Koylu, 2010b, ss. 442-443).

Alemdâr gazetesi onun ölümünü şu sözlerle okurlarına duyurdu (Alemdâr, 27 Teşrinievvel 1335): “Birkaç kişi Eskişehir mutasarrıfı Hilmi Bey’i Eskişehir köprüsü üzerinde güpegündüz tabanca ile (v)urdu, öldürdü. Zavallı aile babası üzerine tabanca havale edildiği zaman iki ellerini havaya kaldırarak: «Etmeyiniz! (V)urmayınız! Ben bigünahım!» diye bağıırıyordu.” Alemdâr gazetesinde yayımlanan bu haber değerlendirilirken, gazetenin Milli Mücadele karşıtı siyasi kimliği mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Servet-i Fünun’da çıkan Süleyman Nazif imzalı bir yazıdaysa “Kuva-yı Milliye idare-i livayı ele aldıktan ve vazifesinas mutasarrıf İstanbul’a avdet için hazırlandıktan sonra arkadan kurşun atılmak suretiyle” öldürüldüğü belirtilmektedir (Servet-i Fünun, 6 Teşrinisani 1919). Bu yazıda idarenin Kuva-yı Milliye’ye geçmiş olduğuna vurgu yapılması, cinayetin milli güçlerin üzerine yıkılmak istendiğini göstermektedir. Bu ve benzeri tezler şüphesiz Kuva-yı Milliye’ye ve Heyet-i Temsiliye’ye saldırıların önünü açacaktır.

Süleyman Nazif Bey, Servet-i Fünun’da yazı yazmakla yetinmeyerek Mustafa Kemal Paşa’ya telgraf çekmiştir. Mustafa Kemal Paşa, kendisine çekilen telgrafa vermiş olduğu yanıtta “Hilmi Bey rahmetliyi tanımıyoruz. Kendisini öldürenlerle hiçbir ilgimiz yoktur ve olamaz. Öldürme olayı hakkında aldığımız bilgiler, milli harekete karşı koymaktan dolayı aşırı bir milliyetperver tarafından öldürüldüğünden ibarettir.” dedi ve cinayetin aydınlanması için milli kuvvetlerin bütün varlığıyla yardımcı olacağını belirtti (Sevim vd., 2006, s. 117). Mustafa Kemal Paşa’nın bu telgrafı çektiği 12 Ekim 1919 tarihinde Heyet-i Temsiliye bir karar aldı. Bu kararda söz konusu olayın “teessür ve teessüf” olduğu vurgulanmakta, olayın aydınlanması için Kuva-yı Milliye’nin yardımcı olacağı belirtilmektedir (Baykal, 2020, s. 17). Gerek Mustafa Kemal Paşa’nın telgrafı gerekse alınan karar katilin Heyet-i Temsiliye’yle ilişkili olduğu iddialarına yanıt niteliğindedir. Suikastın ardından derinlemesine tetkikat yapılmış olsa da katil yakalanamadı. Mutasarrıf Hilmi Bey’in ölümünün ardından şehre tamamen Kuva-yı Milliye egemen oldu (Koylu, 2010b, ss. 446-448).

Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nde ve I. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Eskişehir’in Temsili

Eskişehir Kuva-yı Milliye örgütlenmesinin yoğun olduğu bir yer olmasına rağmen Sivas Kongresi’ne kadar bu şehirde

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti faaliyete geçmemişti. İzmir’in işgalinin sonrasında şehirde Müdafaa-i Milliye cemiyeti kurulmak istense de Dahiliye Nezareti buna izin vermemişti (Erşan, 2022, s. 96). Sivas Kongresi’nde alınan Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin birleştirilmesi kararı Eskişehir’de cemiyetin eksikliği hissettirdi. Mustafa Kemal Paşa’nın 19 Eylül 1919 tarihinde Heyet-i Temsiliye adına Belediye Reisi Hacı Veli Efendi’ye telgraf çekerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Eskişehir şubesinin kurulmasını istedi. Bu talep üzerine cemiyet kurma çalışmaları hız kazandı. 7 Ekim 1919 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Eskişehir şubesi resmen kuruldu. Cemiyetin merkez heyetinde Mutasarrıf Vekili Muhasebeci Sabri Bey, Belediye Başkanı Hacı Veli Efendi, Müftü Mehmet Efendi, Dava Vekili Takiyüddin Bey, Köprülülü Halil Ağa, Şekerci Kazım Efendi, Siyahizâde Halil İbrahim Efendi, Hacı Hafız Ömer Efendi, Hacı Müslim Efendi ve Orman Müdürü Tahsin Efendi yer aldılar (K. Yakut, 2022, ss. 67-69). Eskişehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulduktan sonra gerek Son Osmanlı Mebusan Meclisi gerekse Türkiye Büyük Millet Meclisi için yapılan seçimlerde aktif rol oynadı.

Mustafa Kemal Paşa Anadolu’ya adım attığı ilk günden itibaren yayımladığı beyannamelerde, çektiği telgraflarda ve yaptığı konuşmalarda milli iradenin önemine sürekli vurgu yaptı. Milli iradenin vücut bulmuş hali olan meclisin kapalı olmasını her fırsatta eleştirdi. Sivas Kongresi’nde yapmış olduğu bir konuşmada “...seri bir şekilde Meclis-i Mebusan’ı toplamak ve seçtirmek ve ona dayanacak bir hükümet kurmak mecburiyetindeyiz” dedi (E. Yakut, 2022, s. 117). Bu sözlerin işaret ettiği gibi Mustafa Kemal Paşa Meclis’in kapalı olmasını milli iradenin önündeki en büyük engel olarak görüyor ve vakit kaybedilmeden yeniden açılmasını istiyordu. Üçüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti’nin istifa etmesinin ardından kurulan Ali Rıza Paşa hükümeti Mustafa Kemal Paşa’yla uzlaşma yoluna gitti. Bunun ilk göstergelerinden birisi olarak 7 Ekim 1919 tarihinde müntehib-i sanilerin belirlenmesiyle ilgili talimatname yayımlandı. Eskişehir’de mebus adayları arasında Belediye Reisi Hacı Veli Efendi, Hüsrev Sami Bey, Abdullah Azmi Bey, Muhiddin Celal Bey, Osman Kemal Bey, Lütfi Arif Bey, Edhem Nejat Bey, eski Belediye Reisi Halit Ziya Bey, Mehmet Refik Bey, Miralay Kazım Bey, İzzet Ulvi Bey, İstiklâl gazetesi başyazarı Rauf Bey, eski Belediye Reisi Mehmet Ali Bey ve eski Maliye Nazırı Abdurrahman Bey yer alıyordu (E. Yakut, 2022, ss. 118-121).

Heyet-i Temsiliye mebus adayları içerisinde Hüsrev Sami Bey’in seçilmesine büyük önem veriyordu. Zaten Hüsrev Bey 11 Eylül 1919 tarihinden itibaren Heyet-i Temsiliye üyelerinden birisiydi (Erşan, 2022, s. 91). Hüsrev Bey Sivas Kongresi’nde milliyetçi duruşuyla sivrilmiş bir kişidir. Sivas Kongresi’nde manda tartışmaları sürerken Mustafa Kemal Paşa Hüsrev Bey’e bu konudaki düşüncelerini sormuştu.

Hüsrev Bey, mandacılığın ülkenin bağımsızlığına aykırı olduğunu söyledikten sonra “Manda fikrine asla taraftar olamam. Parola hepimiz için birdir: Ya istiklal, ya ölüm.” demişti (Kansu, 2009, s. 236). Onun bu ve benzeri düşünceleri İstanbul’a mebus olarak gönderilmesini önemli kılıyordu. Ali Fuat Paşa çeşitli girişimlerde bulunarak Hüsrev Bey’in mebus olması için çaba gösterdi.

Mebus adayları arasında dikkat çekici isimlerden birisi Edhem Nejat’tır. Hazırlanan bir propaganda beyannamesinde “Eskişehir Sancağında çok eser bırakan Edhem Nejat Bey, eski maarif müdürümüz, çiftçileri, işçileri kurtaracak çalışkan ve namuslu bir zattır. Mebus intihab edelim” sözleriyle Eskişehirli Edhem Nejat’a destek olmaya davet edilmiştir. Ayrıca Edhem Nejat’ın maarif müdürü olduğu dönemlerdeki Turan Numune Mektebi, Darülmualimin ve Mekteb-i Sultani’deki faaliyetleri hatırlatılmıştır (Yılmaz, 2012, s. 182).

1919 yılının Kasım ayının ortasında Eskişehir genelinde seçimler sonuçlandı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından desteklenen Belediye Reisi Hacı Veli Bey ve Abdullah Azmi Bey mebus olmaya hak kazandı. Heyet-i Temsiliye’nin mebus olması için yoğun gayret gösterdiği Hüsrev Bey ise seçimleri kazanamadı (E. Yakut, 2022, s. 125). Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin ömrü sadece birkaç ay sürdü. Bu kısa faaliyet döneminde Misak-ı Milli kararlarının ilan edilmesi şüphesiz meclisin atmış olduğu en önemli adımdı. Fakat İtilaf Devletleri’nin Misak-ı Milli kararlarının kabul edilmesine tepkisi son derece sert oldu. 16 Mart 1920 tarihinde Osmanlı Devleti’nin başkenti olan İstanbul, İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edildi.

İstanbul’un işgal edilmesine karşı Heyet-i Temsiliye derhal harekete geçti. Anadolu demiryollarını elinde bulunduran ve bu sayede hızla Anadolu içlerine ilerleyebilecek İngilizleri, demiryollarını kullanmaktan mahrum bırakmak ve Yunan ordusuna karşı Batı cephesinin güvenliğini artırmak için Eskişehir ve Afyon’dan İngiliz birliklerinin çıkartılması kararlaştırıldı. Böylece II. Eskişehir Harekâtı olarak adlandırılan süreç başladı. XX. Kolordu Komutan Vekili Yarbay Mahmut komutasında Türk askerleri Eskişehir’i kuşattı. Bazı İngiliz askerleri tutuklanarak Ankara’ya getirildi. Türk ordusunun askeri hazırlıkları İngilizlerin Eskişehir’de tutunmasını olanaksız kıldı ve 20 Mart günü kenti boşalttılar. Böylece Eskişehir’in 423 gün süren İngiliz işgali dönemi son ermiş oldu (Yıldırım, 1998, ss. 78-80). Mustafa Necati İngiliz işgalinin sona erişini “Eskişehir’den büyük bir hezimetle ayrılan İngiliz kuvvetlerinin bir daha bu müşkül işe başlayamayacak derecede maneviyatları kırılmıştır.” sözleriyle değerlendirmiştir (Gökdemir, 2010, s. 340). İngilizler geri çekilirken bile milli güçlere zarar verme gayesi içerisinde olmuş ve Rum köylerine silah ve mühimmat dağıtmışlardır

(Gökdemir, 2010, s. 273).

İstanbul’un İngiliz işgaline uğramasının ardından Osmanlı Mebusan Meclisi kapatıldı. Mustafa Kemal Paşa bunun üzerine derhal faaliyete geçerek Ankara’da yeni bir Meclis açmak için çalışmalara başladı. Ülke genelinde mebus seçimleri yapıldı. Ayrıca Osmanlı Mebusan Meclisi’nde görev yapan mebuslar da bu Meclise katılabilecekti. Milli iradeye verilen önemin bir göstergesi olarak isminde “Büyük Millet” vurgusunun yapıldığı bu Meclis 23 Nisan 1920 tarihinde faaliyete geçti. Edirne Mebusu Mehmet Şeref Bey’in bu Meclis için yapmış olduğu “Halâskâr, fedakâr, hamiyet ve feragatin timsali büyük vatanperver Türk Meclisi!” tanımlaması Meclis’in sahip olduğu özellikleri özetler niteliktedir (Mehmet Şeref, 2011, s. 273).

1920 yılında yapılan seçimlerde Mehmet Emin (Sazak), Eyüp Sabri (Akyol/Akgöl), Halil İbrahim (Sipahioğlu), Hüsrev Sami (Kızıldoğan), Mehmet Niyazi (Çamoğlu) Eskişehir’den mebus seçildi. Bu beş kişiye Mebusan Meclisi’nde görev yapan Veli (Akbaşlı) ve Abdullah Azmi (Torun)’un eklenmesiyle I. TBMM döneminde Eskişehir’i yedi mebus temsil etti. Yedi milletvekilinin dördü Eskişehir doğumlu üçü ise Balkan göçmenidir (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2010, ss. 29-30).

İnönü Savaşları

1920 yılının sonbaharında Gediz Taarruzu’nun yarattığı sonuçlar Türk ordusunun yapılanmasını doğrudan etkiledi. Gediz Taarruzu öncesinde 17 Ekim 1920 tarihinde İsmet Bey Ali Fuat Paşa’yla Eskişehir’de taarruz planını müzakere etti. Bu müzakerenin Eskişehir’de yapılması şehrin milli mücadelenin erken döneminde dahi stratejik kararların alındığı “karargah” niteliğine sahip olduğunu göstermektedir. İsmet Paşa, ordunun yeni kurulmuş olduğunu, askerlerin yeterince eğitilmediğini ve cephanenin de eksik olduğunu gerekçe göstererek taarruzda başarı elde edilemeyeceğini öne sürse de Ali Fuat Paşa’yı ikna edemedi ve Gediz Taarruzu gerçekleşti. Fakat taarruzun ardından kalıcı başarı elde edilememiş olması, subaylara yönelik eleştirileri beraberinde getirdi. Hatta Eskişehir’de subayları protesto etmek için gösteriler düzenlendi (Burgaç, 2018, ss. 52, 57). Bu durum şüphesiz düzenli orduyla düzensiz birlikler arasındaki çekişmenin bir sonucuydu. İnönü Savaşları sırasında bu çekişme bambaşka bir boyuta ulaşacaktı.

Eskişehir’in fiili olarak savaşın yaşandığı bir karargaha dönüşmesi I ve II. İnönü savaşları (6-10 Ocak 1921 ve 23-31 Mart 1921) sırasında gerçekleşti. İnönü bu dönemde Söğüt’e bağlı bir nahiye idi (Adalıoğlu ve Demir, 2019, ss. 63-64). İnönü idari olarak Eskişehir’e bağlı olmamakla birlikte, coğrafi olarak Eskişehir’den ayrı düşünülemezdi. Mustafa

Kemal Paşa, savaştan bir ay önce Eskişehir'e gelerek cephedeki son durumu teftiş etmişti (Özlü, 2016, ss. 65-66). I. İnönü Savaşı'nda Türk ordusu Ethem birlikleriyle ve Yunan askerleriyle aynı anda "iki ateş arasında" mücadele etmek zorunda kaldı (Halıcı, 2021, s. 63). Savaş Türk ordusu için zafer Yunan ordusu içinse hezimetle sonuçlandı. Bu başarı TBMM'nin ve Mustafa Kemal Paşa'nın elini güçlendirmişti.

Savaş sırasında iki taraf arasında asker ve mühimmat sayısı bakımından büyük fark bulunuyordu. Yunan ordusunda 15.816 er, 12.500 tüfek, 270 hafif makineli tüfek, 120 ağır makineli tüfek ve 75 uçak; Türk ordusunda ise 8.500 er, 6.000 tüfek, 18 hafif makineli tüfek, 47 ağır makineli tüfek ve 2 uçak bulunuyordu (Halıcı, 2021, s. 67). Ama bu devasa farka rağmen iki taraf arasında hava mücadelesi sürüyordu. Havadaki mücadele sadece İnönü'yle sınırlı kalmamış doğrudan Eskişehir'in merkezini de etkilemişti. Yunan ordusu İnönü'de aldığı yenilginin ardından intikam duygusuyla hareket ederek Eskişehir'i uçaklarla bombaladı. 12 Ocak 1921 günü düşman tayyareleri ilk defa Eskişehir'e kadar geldi. Vecihi Hürkuş bir gün önce uçağını kaybetmişti. Bu nedenle Eskişehir'i bombalayan Yunan uçaklarıyla mücadele etme şansı olmadı. Saldırı sırasında istasyon binası ve sivil yerleşimler hedef alındı. 12 Ocak günü yapılan bu saldırıda Vecihi Hürkuş'un henüz 23 yaşındaki kardeşi Remziye ve eniştesi Binbaşı Bedri Bey vefat etti (Hürkuş, 2019, s. 90).

Yunan uçaklarının Eskişehir'i bombalamasına tanık olan kişilerden birisi de Behiç (Erkin) Bey'dir. Behiç Bey, savaşın sona ermesinin ardından Yunan uçaklarının Eskişehir istasyonunu bombaladığını söyler. Üstelik bu bombardıman kendisinin istasyonda bulunduğu bir zamanda gerçekleşmiştir. Bombardımandan şans eseri kurtulduğunu "Ben istasyonda dolaşıyordum; yapılmakta olan bir elektrik fenerini görmek için birkaç saniye durmamış olsaydım, bombaya hedef olacaktım. Çünkü bomba 20 metre önümde patladı ve orada bulunan bir sıhhiye vagonu hasara uğradı ve bir eczacı öldü" sözleriyle anlatır. Anılarının devamında emtia-i ticariye ambarı ve cephanelik dolu bir caminin yakınına da bombaların düştüğünü aktarmaktadır (Erkin, 2010, s. 204).

Vecihi Hürkuş ve Behiç Erkin'in anıları, Yunan ordusunun savaşta aldığı yenilginin ardından kin ve intikam duygusuyla Eskişehir'i bombaladığını göstermektedir. Elbette Yunan ordusunun tepkisi bu kadarla sınırlı kalmaz. I. İnönü Savaşı'nın intikamını almak üzere derhal yeni bir savaşın hazırlıklarına başlanır. Yeni savaş yine Eskişehir sınırları içerisinde İnönü'de olacaktır. Türk ordusu bu savaşta da büyük bir başarı gösterecek Yunan ordusunu yeniden bozguna uğratacaktır. Bu savaşın ardından Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'ya gönderdiği tebrik mesajı Milli Mücadele tarihimizin en önemli belgeleri arasında yer alır (Atatürk, 2010b, ss. 776-777): "Siz, orada, yalnız düşmanı

değil, milletin makûs talihini de yendiniz. İstila altındaki bedbaht topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün en ücra köşelerine kadar zaferinizi kutluyor. Düşmanın istila hırs-ı istilası, azim ve vatanseverliğinizin yalçın kayalarına başını çarparak paramparça oldu."

II. İnönü Savaşı'ndaki gelişmeler Eskişehirli taraflardan yakından takip edildi. Eskişehirli taraflar savaş sürecinde gazilere ellerinden gelen bütün desteği gösterdi. Yaralıları için para toplanarak onların ihtiyaçları karşılandı. Nefer ve subaylara zarf içine konulmuş beşer ve yirmişer lira veriliyordu. Ordunun ekmek ihtiyacını da Eskişehirli taraflar karşılıyordu. Şehirdeki demiryolu çalışanları kendi aralarında para toplayarak yaralıların tedavisinde kullanılması için Hilal-i Ahmer cemiyetine bağış yaptı (K. Yakut, 2022, ss. 174-175). Bütün bu örnekler Eskişehir halkının Tekalif-i Milliye emirleri yayınlamadan önce dahi milli yükümlülüklerini gönülden yerine getirdiğini göstermektedir. İnönü'de Türk ordusunun ikinci defa zafer elde etmesi Eskişehirli tarafları sevince boğdu.

II. İnönü Savaşı'nın TBMM'ye en önemli yansımalarından birisi Antalya mebusu Rasih Efendi'nin 2 Nisan 1921 tarihli kanun teklifidir. Bu kanun teklifinde Eskişehir'in isminin Ensariye olarak değiştirilmesi önerilmektedir. Rasih Efendi bu öneride bulunurken Eskişehir halkının İslam'ın ensarı vasfına layık olduğunu vurgulamıştır. Kanun teklifi üzerine söz alan Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Bey, Rasih Bey'in teveccühüne teşekkür etmiş, Eskişehir'in isminin değiştirilmemesi gerektiğini söyleyerek takririn geri çekilmesini rica etmiştir. Bunun üzerine Rasih Efendi takririni geri çekmiştir (Şaşmaz, 2014, s. 253). Böyle bir kanun teklifinin verilmiş olması bile Eskişehirli tarafların Milli Mücadele'ye ilk günden itibaren sahip çıktıklarını kanıtlar niteliktedir.

Yunan Ordusu Eskişehir'de

İnönü Savaşları'nın ardından Yunan ordusu kaybolan itibarını toparlamak için büyük bir saldırı hazırlığına başladı. Yunan Hükümeti'nin bu dönemdeki gayesi önce Afyon ve Eskişehir tren hattını, sonrasında Ankara ve Konya'yı ele geçirerek Mustafa Kemal Paşa'nın direnişini bertaraf etmektir (Erdem, 2010, s. 365). Bu gaye doğrultusunda faaliyet gösteren Kral Konstantin ordusunu yakından denetlemek için İzmir'e geldi. Onun İzmir'e kadar gelmesi Yunan ordusunun moral gücünü artırdı.

Yunanlar bu dönemde Eskişehir'i Türk ikmal merkezi olarak görüyordu (Erdem, 2010, s. 393). Bu nedenle Eskişehir'in ele geçirilmesi Türk ordusunun can damarlarını kesmek anlamına gelecekti. 10 Temmuz 1921 tarihinde Yunan ordusu harekete geçti. 13 Temmuz'da Afyon, 17 Temmuz'da Kütahya işgal edildi. 18 Temmuz günü sabah saatlerinde Mustafa Kemal Paşa Batı cephesi karargâhının bulunduğu Karacahisar Köyü'ne gitti ve burada savaşın artık

kaybedilmiş olduğuna tanık oldu. Bunun üzerine daha fazla kayıp vermemek için Eskişehir'in boşaltılmasına ve ordunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesine karar verdi (K. Yakut, 2022, s. 181).

Halide Edip, Türklerin şehri boşaltmasını "Tren düdüğünü çaldı. Karanlıkta harekete başlayınca, Anadolu'nun bir başka perdesinin kapanmış olduğunu hissettim." sözleriyle ifade eder (Adivar, 2009, s. 209). Kapanan bu perdenin yeniden açılması ise Türk ordusunun Büyük Taarruz'da elde edeceği zaferle olacaktır. Eskişehir'i terk eden Türkler, başta Ankara ve Kayseri olmak üzere Anadolu'nun içlerine doğru göç etmişlerdir.

Türklerin büyük bir kısmı korku ve telaş içerisinde şehri boşalttıktan sonra 19 Temmuz günü akşam saatlerinde Yunan askerleri Eskişehir'e girmeye başladı. Şehirde kalan Türkler evlerinden çıkmaya korktukları için sokaklar bomboştu. Rumlara ve Ermenilere ait birkaç dükkan dışında ticarethaneler kapalıydı. Yunan ordusu işgalden hemen sonra bir bildiri yayınlarak işgal ettikleri topraklarda din ve ırk ayrımı gözetmeden eşitlik, adalet ve hürriyet için çaba göstereceklerini açıkladı. Ancak Türklerin üzerindeki baskı günden güne arttı. Eskişehir bu dönemde Yunan ordusunun merkezi konumuna gelmişti. Kral Konstantin ele geçirilen bu bölgeye gelip bizzat askerlerini denetledi. Kral Konstantin'in ziyareti sırasında evlerden halılar zorla toplanarak yollara ve Kralın kaldığı konağa serildi (K. Yakut, 2022, ss. 182-191).

Mustafa Kemal Paşa, Kütahya-Eskişehir savaşlarının ardından sert eleştirilere maruz kaldı. Bu eleştirilere daha fazla sorumluluk üstlenerek yanıt verdi. Başkomutanlık kanunuyla birlikte istediği yetkileri üzerine aldı. Bu yetkilere dayanarak Tekalif-i Milliye emirlerini yayınladı. Ankara'da bu gelişmeler olurken, ilk amacına ulaşarak İzmir-Afyon-Eskişehir hattını tamamen ele geçiren Yunan ordusu için sıra ikinci amaç olan TBMM'yi dağıtmaya gelmişti. Yunan ordusu 14 Ağustos 1921 tarihinde taarruza geçti ve birkaç gün içerisinde Sivrihisar ve Mihalicçık işgal edildi (K. Yakut, 2022, ss. 197-200). 23 Ağustos günü ise iki ordu arasında Sakarya Savaşı başladı. Mustafa Kemal Paşa'nın "Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaş kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz" direktifiyle Türk ordusu Yunan ordusunu bozguna uğrattı. Türklerin elde ettiği bu zafer Yunan ordusunun zaten az olan savaş azmini iyice kırmıştı. Özellikle Yunan ordusundaki sol görüşlü askerler Başbakan Gounaris'e karşı protestolar düzenledi. Eskişehir'deki Yunan askerlerinin de bu protestolara katıldığı bilinmektedir. Yunan ordusunun hezimete uğraması, Eskişehir'de Türklerin barınmasını çok daha zorlaştırdı. İstanbul'a giden Rumlar bile Yunan ordusunun Türklere yaptıklarını söylemekten utanır hale geldiler (Güneş vd.,

2007, ss. 232-233). Sakarya Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri, Mustafa Kemal Paşa'nın siyasal otoritesinin pekişmesidir. Savaş sürecinde İtilaf Devletleri kamuoyunda sıkça dile getirilen "Kemalistler gücü elinde tutabilecek mi?" sorusu, Türk ordusunun Sakarya'daki zaferinin ardından büyük ölçüde önemini yitirmiştir (Kırışman, 2023, s. 166).

Yunan işgalinin kente etkilerinden birisi Milli Kütüphane'nin talan edilmesi olmuştur. 1917 yılında İttihat ve Terakki'nin izlediği kültür politikasının bir sonucu olarak Eskişehir'de açılan bu kütüphane, Yunan işgali zamanında büyük zarar görmüş ve kitapların çok az bir kısmı kalmıştır (K. Yakut, 2015, s. 177). Eskişehir'in işgali toplumsal hafızada silinmeyecek izler bıraktı. İşgalle birlikte şehri terk edenler, 1922 yılının Temmuz ayında işgalin yıl dönümünde Hacı Bayram Veli Camiinde mevlid-i şerif okuttular (Güneş vd., 2007, s. 225). Ayrıca o günlerde kaleme alınan İzzet Ulvi imzalı bir şiir dönemin ruhunu çok iyi yansıtmaktadır (Hâkimiyet-i Milliye, 19 Temmuz 1338):

Al sancağa hasret kaldık
Kaygılara yasa daldık
Zalimlerden çok bunaldık
İmdat senden şanlı ordu
Aman, kurtar güzel yurdu!

Katil Yunan can yakıyor,
Camilere haç takıyor,
Porsuk suyu kan akıyor,
İmdat senden şanlı ordu
Aman, kurtar güzel yurdu

Eskişehir şimdi viran
Ne ırz kaldı, ne mal, ne can
Ah yok mudur, can kurtaran?
İmdat senden şanlı ordu
Kurtar artık güzel yurdu

26 Ağustos 1922 sabah taarruza geçen Türk ordusu kısa sürede Yunan ordusunu bozguna uğrattı. Bu ani bozgun, Yunan ordusunun bütün dengesini bozmuş ve askeri birlikler arasındaki iletişim ağını neredeyse tamamen ortadan kaldırmıştı. 28 Ağustos günü Eskişehir'de konuşlanmış olan Yunan birlikleri Bursa'ya doğru çekilmeye başladı. Geri çekilme 31 Ağustos gününe kadar devam etti. Yunan ordusu geri çekilirken, geçtiği köy ve kasabaları yakıp yıkıyordu (K. Yakut, 2023, ss. 18-20).

1 Eylül günü İkinci Ordu'ya bağlı birlikler Seyitgazi'deki bütün Yunan askerlerini çekilmeye zorlamış ve Seyitgazi işgalden kurtarılmıştı. Seyitgazililer 1 Eylül sabahı uyandıklarında onlar için işgal günleri artık sona ermişti.

Seyitgazi’den çekilen Yunan birlikleri Eskişehir’e doğru ilerlemiş olsa da 2 Eylül sabahı Türk ordusu Eskişehir’e girmeye başladı. Öğleye doğru Eskişehir’de bulunan Yunan birlikleri kontrol altına alınmış durumdaydı (K. Yakut, 2023, s. 20).

Eskişehir artık “özgür” ama “yanık” bir şehir olmuştu. Yunan ordusu geri çekilirken Tuz ve Tahıl Pazarı, Köprübaşı, İhsaniye, Hoşnudiye mahallelerini tamamen yakıp yıkmıştı. Sivrihisar caddesi, Hacı Alaybey Mahallesi ve Akarbaşı Mahallesi ise kısmen yanmıştı. Bu büyük yangın sırasında 3.000’den fazla ev ve dükkân kullanılamaz hale gelmiştir. Üstelik yangınlar sadece şehir merkeziyle sınırlı kalmamış, Seyitgazi ve Mihaliççık başta olmak üzere pek çok yerde Yunan askerleri tarafından yakılmıştır (Koylu vd., 2015, s. 30). Yunanistan’ın aldığı yenilginin ardından uyguladığı bu imha politikası sadece Eskişehir’i değil, bütün Batı Anadolu’yu kül yığını haline getirmiştir.

Sonuç

Eskişehir, Milli Mücadele yıllarında savaşın askeri, siyasi ve toplumsal boyutlarının kesiştiği stratejik bir merkez olmuştur. Mondros Mütarekesi’nde geçen ve İtilaf Devletleri’nin işgaline açık hale gelen “herhangi bir stratejik nokta” ibaresi Eskişehir’i de işaret ediyordu. Anadolu içlerine egemen olmak için Eskişehir bir kavşak noktası olarak görülüyordu. İngilizlerin daha 22 Ocak 1919 tarihinde Eskişehir tren istasyonunu işgal etmesi İtilaf Devletleri’nin bu şehre verdiği ehemmiyeti göstermektedir. Eskişehirliiler İngiliz işgalinden hoşnut olmamış ve işgalci birliklerle halk arasında çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Milli bir bilince sahip olan Eskişehir halkı Kurtuluş Savaşı’nın ilk günlerinden itibaren Kuva-yı Milliye birliklerine destek olmuş ve işgallere tepki göstermiştir. Özellikle işbirlikçi kimliğiyle tanınan Mutasarrıf Hilmi Bey’e yönelik şehirdeki tepkiler, Eskişehir halkının Milli Mücadele’den yana konumlandığını göstermektedir. Kuva-yı Milliye birliklerinin bir başarısı olarak Eskişehir’deki İngiliz işgali 20 Mart 1920 tarihinde sona ermiştir. Mustafa Kemal Paşa Eskişehir’e birçok kez gelerek ordunun durumunu yakından takip etmiştir. İngiliz işgali sona ermiş olsa da Batı Cephesi’nde yaşanan bütün gelişmeler Eskişehir’i ve Eskişehirliileri doğrudan etkilemeye devam etmiştir. Eskişehir, Yunanistan için stratejik açıdan önemliydi. Çünkü bu şehir Ankara’ya giden yolun kilidi olarak görülüyordu. Ankara’yı ele geçirmek isteyen Yunan ordusunun ilk hedeflerinden birisi Eskişehir’e egemen olmaktı. Kütahya-Eskişehir Savaşlarında Türk ordusu aldığı yenilginin ardından stratejik bir geri çekiliş yapmış ve 19 Temmuz 1921 tarihinde Eskişehir Yunan askerleri tarafından işgal edilmiştir. Şehrin önce İngilizler daha sonra ise Yunan askerleri tarafından işgal edilmiş olması, Eskişehirliilerin farklı nitelikte iki ayrı işgale tanık olmalarına neden olmuştur. Şehirdeki İngiliz işgali daha çok sembolik

ve ulaşım ağını kontrol etme amacı güderken, Yunan işgali ise şehirdeki bütün yapıyı kökten değiştirmiş ve halk büyük zorluklar yaşamaya başlamıştır. Yunan askerleri bir yılı aşkın bir süre boyunca Eskişehir’e egemen olmuştur. Türk ordusunun Büyük Taarruz’da elde ettiği zaferle birlikte 2 Eylül 1922 tarihinde Eskişehirliiler özgürlüğe kavuşmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Eskişehir’i sadece düşman işgalinden kurtarmakla kalmamış, hızlı ve planlı atılan adımlarla Milli Mücadele’nin stratejik merkezlerinden biri olan Eskişehir’in küllerinden yeniden doğmasını sağlamıştır. Bu nedenle 2 Eylül günü Eskişehir için adeta bir doğum günüdür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA., DH. ŞFR., 632/62

BOA., DH.KMS., 53/13

Sürelî Yayınlar

Alemdâr

Anadolu

Duygu

Hâkimiyet-i Milliye

İleri

Memleket

Tarik

Tasvir-i Efkâr

Servet-i Fünun

Vakit

Zaman

Kitaplar ve Makaleler

Adalıoğlu, H. H., & Demir, S. (2019). *Eskişehir İli Yerleşim Adlarına Göre Selçuklu ve Osmanlı İzleri (11.-16. Yüzyıllar)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eskişehir Kitapları.

- Adivar, H. E. (2009). *Türk'ün Ateşle İmtihanı*. Can Yayınları.
- Alkan, M. (2021). "Hüseyin Rauf (Orbay) (1880-1964)", *Atatürk Ansiklopedisi*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Atatürk, M. K. (2010a). *Nutuk-Söylev*. Cilt 1. Türk Tarih Kurumu.
- Atatürk, M. K. (2010b). *Nutuk-Söylev*. Cilt 2. Türk Tarih Kurumu.
- Aydemir, Ş. S. (1985). *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa 1914-1922*. Cilt 3. Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. S. (2011). *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919*. Cilt 1. Remzi Kitabevi.
- Aykanat, B. Ç. (2022). "İzmir'in İşgali ve Eskişehir'deki Yansımaları", *100. Yılında Milli Mücadele ve Eskişehir*. Ed. K. Yakut, N. Gürboğa. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Baykal, B. S. (2020). *Heyet-i Temsiliye Kararları*. Türk Tarih Kurumu.
- Burgaç, M. (2018). Gediz Taarruzu ve Sonuçları. *History Studies*, 10(1).
- Cebesoy, A. F. (1953). *Millî Mücadele Hâtıraları*. Vatan Neşriyatı.
- Erdem, N. (2010). *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*. Derlem Yayınları.
- Erkin, B. (2010). *Hâtırat*. Yay. Haz. A. Birinci. Türk Tarih Kurumu.
- Erşan, M. (2022). "Eskişehir'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Kurulması, Örgütlenmesi ve Çalışmaları", *100. Yılında Milli Mücadele ve Eskişehir*. Ed. K. Yakut, N. Gürboğa. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gökdemir, O. (Yay. Haz.) (2010). *İzmir'e Doğru*. İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Güçlü, M. (2011). İzmir'in İşgaline Tanık Bir Zatin Kaleminden: 'İzmir'de Neler Oldu? 1336/1920' Kitapçığı Üzerine. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10(22).
- Güneş, İ., Yakut, K. (2007). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir (1840-1923)*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Halıcı, Ş. (2021). "İnönü Zaferi", *100. Yılında İnönü Savaşları*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Hürkuş, V. (2019). *Bir Tayyarecinin Anıları*. Yay. Haz. G. H. Şarman, S. H. Maxon. Yapı Kredi Yayınları.
- Kansu, M. M. (2009). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. 1. Cilt. Türk Tarih Kurumu.
- Karabekir, K. (2022). *İstiklal Harbimiz*. Cilt 1. Yapı Kredi Yayınları.
- Kaya, M. (2022). "İzmir'in İşgaline Karşı İlk Büyük Tepki: Maşatlık Mitingi (14-15 Mayıs 1919)", *100. Yılında Milli Mücadele ve Bandırma'da Son Kurşun*. Ed. M. Karayaman, C. Şahin, R. Yavuz, S. F. Karacakaya. Palet Yayınları.
- Kaya, M. (2024). *Gazeteci ve Siyasetçi Kimliğiyle Haydar Rüştü Öktem (1885-1951)*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kırışman, M. (2023). Milli Mücadele Döneminde Mustafa Kemal Paşa-Enver Paşa Çatışmasının Fransız Kamuoyundaki Algılanış Biçimi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 44.
- Koylu, Z. (2010a). *Esaretten Özgürlüğe 423 Gün İngiliz İşgalinde Eskişehir*. Eskişehir Ticaret Odası Yayınları.
- Koylu, Z. (2010b). Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in Öldürülmesi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 45 (Güz 2010).
- Koylu, Z. (2022). "İngiliz İşgalinde 423 Gün", *100. Yılında Milli Mücadele ve Eskişehir*. Ed. K. Yakut, N. Gürboğa. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Koylu, Z., & Birgün, M. (2015). *Eski Bir Şehrin Hikayesi 1923-1938*. Eskişehir Ticaret Odası Yayınları.
- Kurmuş, O. (1974). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. Bilim Yayınları.
- Mehmet Şeref (2011). *Birinci Millet Meclisi*. Yay. Haz. T. Lüleci. Yeditepe Yayınları.
- Özlü, H. (Yay. Haz.) (2016). *Millî Mücadele Albümü*. Genelkurmay Basımevi.
- Sarıkoyuncu, A., Önder, S., & Erşan, M. (2002). *Millî Mücadelede Eskişehir*. Osmangazi Üniversitesi Yayınevi.
- Sayılır, B. (2025). "Eskişehir'den Sivas Kongresine Katılan Delegeleler", *Sivas Kongresi'ne Delege Gönderen Şehirler Çalıştayı Bildirileri 3 Eylül 2024*. Ankara: Nobel Bilimsel.
- Sevim, A., Öztoprak, İ., & Tural, M. A. (Yay. Haz.) (2006). *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Soysal, İ. (2000). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*. Cilt 1. Türk Tarih Kurumu.
- Şaşmaz, M. (2014). *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*. Cilt 6. Türk Tarih Kurumu.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2010). *TBMM Albümü 1920-2010*. Cilt 1. Ed. S. Yıldırım, B. K. Zeynel. TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları
- Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (1929). *28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri*. Fasikül 1. Hüsnütabiat Matbaası.
- Yakut, E. (2022). "Birinci TBMM'nin Açılması ve Eskişehir'in Temsili", *100. Yılında Milli Mücadele ve Eskişehir*. Ed. K. Yakut, N. Gürboğa. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yakut, K. (2015). *Modern Eskişehir'in Doğuşu (1923-1938)*. Kebikeç Yayınları.
- Yakut, K. (2022). *Eskişehir'de İşgal ve Direniş*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yakut, K. (2023). *Eskişehir'in Kurtuluşu*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Yazıcı, S. (Der.) (2015). *Milli Egemenlik Belgeleri*. TBMM Basımevi.
- Yıldırım, İ. (1998). *Milli Mücadele'nin Başlangıcında Eskişehir (22 Ocak 1919-20 Mart 1920)*. Eskişehir Büyükşehir Belediyesi.
- Yılmaz, Y. (2012). *Turancı Sosyalist Ethem Nejat*. İleri Yayınları.

EK

Mutasarrıf Hilmi Bey'in Servet-i Fünun'da çıkan fotoğrafı,
Servet-i Fünun, 6 Teşrinisani 1919.